

Mina ei ole lord Byron, mina olen keegi teine

Joel Sang 70

Mitmekülgse kultuuritegelase juubeli puhul üritab Joosep Susi mõistatada, mis inimesega on initsiaalikäimu puhul õieti tegemist.

Võidelda omaenda negatiivsete eeldustega – see on (loov)inimese saatus. Traagiline, aga igav! Julgen oletada, et juubilari põhi-olemus on sellega määratletud, nüüd on küsimus vaid nüanssides ja varjundites.

Asja juurde

Mati Unt kirjutas kahe kümnendi eest Joel Sanga juubeli puhul tabavalt: „Keegi on arvanud, et Joel Sang on teinud seda, teist ja kolmandat, kuid põhjalikumalt mitte midagi. Ometi ei saa öelda, et Joel Sang pole olnud pidevalt asja sees, tihti ka asja taga.”¹ Eks ta ole, kui väga tähelepanelikult otsida, võib Sanga näha küllap ka asjade peal ja all ja tagatipuks äärealadelgi.

Üldistavalt võiks määratleda Sanga asukohta asja suhtes hoopis nõnda, et Sang on olnud vähemasti asja juures ja seetõttu asjast kindlasti mitte liiga kaugel. Näiteks oli ta luuleuunduse juures, selle n-ö järelainetuses ning sedakaudu mõjutas kahtlemata 1980. aastate luule laulisemat suunda (kuigi märgatavalt vähem kui nii mõnedki teised). Samuti oli Sang kriitikalvälja teisenemise ja teisendamise juures, esindades irooniaküllast 1970. aastate

põlvkonda (kuigi märgatavalt vähem kui nii mõnedki teised). Ja nõnda võib neid asju, mille juurde kuulub loomuldasa ka Joel Sang, jäädagi loetlema. Hõlpsam oleks küsimuspüstitus ümber pöörata ja küsida, mis asja juures Sanga pole olnud (kui just ei kärata taevas: „Ei tohi nii küsida!”²).

Unt võttis tegelikult Joel Sanga toimimise/toimumise kenasti kokku: luuletamiseks polnud Sangal piisavalt sundi, kitarrimuusikaks polnud sundi, arvustustes oli Sang halastamatu, aga sellega tegi ta lõpparve (küllap polnud sundi), lavastada üritas korra, aga sellest piisas (küllap polnud sundi), keeleteadusega süstemaatiliselt enam ei tegele (küllap pole sundi). Kuigi arvustusi kirjutas Sang tegelikult siiski edasi, võib seda loetelu jätkata teiste valdkondadega, lisada võib näiteks (pea)-toimetamise ja kirjastamise, milleks pole Sangal praegu ilmselt enam piisavalt sundi.

Just see dünaamika paneb aluse siinkirjutaja teadvuses üha süvenevale kahtlusele, et Joel Sang on väljamõeldis. Umbes nagu Arthur Valdes või mõõndustega Max Harnoon. Praegu tagasi vaadates võib oletada nõndaviisi: see, et Sang s a a b o l e m a asja juures, määratleti perekondliku sattumuslikkusega juba enne tema sündi, mistõttu seaks iga endast lugu pidav eksistentsialist Sanga inimlikkuse kahtluse alla (olemuse ja eksistentsi ebanormaalse suhte tõttu). Aga võime läheneda ka hoopis teistpidi: see, et Sang o n o l n u d asja juures ja seda kultuurilooliselt kuidagi oluliselt, määratleti juba 1971. aastal, kui „Närvitrukki” kaasati noorautor Sang oma rummolike ja paljuski isepäratute tekstidega. Kentsakas, pärast kuldseid kuuekümnendaid kirjuta-

¹ M. Unt, Joel Sang – langenud ingliski ajastu Endspielerini. – Looming 2000, nr 5, lk 771.

² J. Sang, Vigade parandus. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 63.

takse üks kolmanda elukümnendi hakul melanhoolias ja mõjuängis vaevlev väljakujunemata noormees suurte tähtedega luulelukku! Ma kordan: Sanga positsioon ja tähtsus luuleväljal loksus paika sisuliselt juba enne, kui võib hakata rääkima joel-sangalikust poetikast või Joel Sangast kui väljakujunenud stiiliga luuletajast. Vot selline mees on Joel Sang!

Ja kui küsida, mis on praegu kõige kuulsam Sanga tekst – jättes kõrvale lasteluulena tunduvad värsid –, siis ilmselt tuleb vaadata ikkagi „Närvitrukki” ning osutada Chalice'i ja Tõnis Mägi esituses tuntuks saanud lühikesele tekstile „Palava päeva käes maas”. See on muide väga hea luuletus, mida, tõsi, on lauluversioonis tekstiliselt omajagu kohendatud ja täiendatud. Aga see selleks. Igatahes kui Jüri Üdi, Toomas Liiv ja Johnny B kasvasid kõik välja sealt sümbolteosest – millest tuleval aastal möödub juba pool sajandit –, siis Sangale kui sündmusele mõjub „Närvitrukk” nagu laulujupp, millest niisama naljalt välja ei pääse. Kuigi, rõhutan, Sang on olnud hiljemgi kõikide asjade juures.

Kas asjast on saanud asja?

Nii ja naa. Sellise eri valdkondade ja tegevuste vahel edasi-tagasi ekslemise kohta võiks hüüda nagu õuevärava vahelt välja kihutavale peata kukele: „Kuhu sa pimevaim tormad? / Kuhu sa sõge tikud? / Talve eest enam ei page.”³ Aga just luuletaja-Sang on mingis mõttes sümptomaatiline ja võiks avada Sanga ka laiemalt: „Tuntud luuletajate geenipärijana tundis ta kohustust luuletada, kuid kartis luuletada halvemini kui vanemad. Ja muidugi halvemini kui Juhan või Paul-Eerik. Ta vaatles ennast kõrvalt ja kõhkles pidevalt. See pidurdas omakorda ta loomingu.”⁴ Pange tähele, kuidas Unt

Sanga kirjeldab: Sang vaatab ennast kõrvalt, ta on Undi nägemuses justkui mõni ilukirjanduslik karakter.

Meenuvad Rainer Maria Rilke kirjad noorele luuletajale. Rilke väidab nimelt: „Kunstiteos on hea, kui ta tekib paratamatusest.”⁵ Mul on tunne, et sellesse lausesse on koondunud Joel Sanga kui loovinimese traagiline ja igav essents: ühelt poolt paratamatus kirjutada, teisalt paratamatus mitte kirjutada. Blanchot'likult võiks väita, et Sanga vasak käsi – mis alatasa ähvardab haarata paremast käest kirjutusvahendi – on alati olnud liigagi aktiivne ja seda rangelt mittetähenduslikuna. Vaatame Rilke mõtteloogikat pisut lähemalt:

„Minge iseendasse. Uurige põhjust, mis paneb Teid kirjutama; vaadake järele, kas see on ajanud juured Teie südame sügavaimasse soppi, tunnistage endale, kas Te sureksite, kui Teil kirjutamine ära keelataks. Seda ennekoike: küsige endalt öö vaikseimal tunnil: kas ma *pean* kirjutama? Kaevuge sügavat vastust otsides iseendasse. Ja kui vastus peaks kõlama jaatavalt, kui tohite sellele tõsisele küsimusele vastu seada kindla ja lihtsa: „*Ma pean*”, siis kohandage oma elu selle paratamatusega. Kuni kõige tähtsusetuma ning tühisema hetkeni välja peab Teie elu olema selge märk ja tunnistus sellest sunnist.”⁶

Nagu eelnevalt osutasin, ei ole Sangal olnud mingit suuremat sisemist sundi. Kuriooselgi kombel tabas Paul-Eerik Rummo juba „Närvitrukki” arvustades Sanga kirjutamismeetodi, sidudes selle just nimelt mittekirjutamisega: „[---] hoidudes luuletamast, ootab ta ära mingi kurvikoha oma tundeelus, laseb selle ka veidi mööda, harjub uue emotsiooniga ja seejärel fikseerib selle äärmiselt korrektses, diskreetses,

³ J. Sang, Vigade parandus, lk 43.

⁴ M. Unt, Joel Sang – langenud inglister ajastu Endspielerini, lk 767.

⁵ R-M. Rilke, Kirjad noorele luuletajale. Tlk T. Relve, A. Prosa. – Loomingu Raamatukogu 1995, nr 13. Tallinn: Perioodika, lk 8.

⁶ R-M. Rilke, Kirjad noorele luuletajale, lk 8.

lõpetatud luuletuses.⁷ Sang luuletab niisiis harva, on väheproduktiivne, luule tuleb raskelt ja kirjutamine vajab hingepiinu – kõlab romantiliselt! Aga siit võib minna veel kaugemale ja Rein Veidemann ongi seda teinud. Nimelt, kui Sanga luulelooming piirdub umbes saja luuletusega (mis on kõik väga kvaliteetsed) ja juba „Närvitrüki” 16 teksti määravad paljuski ära tema asendi luuleväljal, siis Veidemanni terav kirjandusteaduslik pilk saab kohe aru, et Sang evib potentsiaali märgatavalt enamaks: „Kui Joel Sang kirjutanuks ka ainsa luuletuse (reekviem), millega [2008. aasta] juulikuu [p.o juunikuu] Vikerkaar avas laulvale revolutsioonile pühendatud numbri, siis oleks sellegagi ta asetanud jala eesti luuleloole ukse vahele. Ja oleks küsitud, miks see mees nii vähe kõneleb?”⁸ Võib-olla saan maestrost valesti aru, aga mulle tundub, et Veidemanni arvates oleks Joel Sang võinud kirjutada oluliselt vähem luulet. Tõsi, luuletus, mida siin silmas peetakse, on vägev:

Ulgumerel pärast laevahukku
avad suu, kui kõrvad jäävad lukku
– laotust täidab vaestelaste hala.

Päästepaadi pardal vaata ette,
et su vari sealt ei langeks vette
– sügavikus luurab pime kala.

Nõnda saatus ikka saab sind kätte.⁹

Aga see selleks. Kas pole ikkagi nii, et jääda ilma võimalusest olla kirjutanud midagi suurt kaalub paiguti üles kirjutuse

⁷ P-E. Rummo, „Närvitrüki” puhul [1971]. – P-E. Rummo, Kuldnokk kõnnib. Jooksvast kirjandusest 1964–2009. (Eesti mõttelugu 91.) Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 35.

⁸ R. Veidemann, Ühe vagabundi saatuse-luule. – Postimees 20. IX 2008, lk 13.

⁹ J. Sang, (reekviem). – Vikerkaar 2008, nr 6, lk 1.

paratamatu ebatäielikkuse? On neid, kes ei saa olla vähemat kui geenius ega lepi omaenda piiratusega. Jaan Undusk kirjutas kunagi, arvustades Jaak Tombergi monograafiat, mittekirjutamise võime kui kirjutamise vaimuaristokraatliku testi kohta: „Ent sellisedki testid on vajalikud mõistmaks, miks kahe luulekogu autorid Heiti Talvik ja Joel Sang on suuremad kirjanikud kui ainuüksi 1933. aastal üheksa luulekogu avaldanud Anton Suurkask. „Õnnekujutelm ei rajane mitte sellel, mis võiks tulla, vaid sellel, mis oleks võinud olla.”¹⁰ Sanga alatine häda seisneb aga selles, et erinevalt nii mõnestki teisest pole ta kunagi suutnud või tahtnud mitte kirjutada või vähe kirjutada tähenduslikult/sümboolselt. Võib-olla pole kusagil enam lehma, kes kulus lamava poeedi südame kevaditi keltsa alt välja kraabiks, nagu ühes Sanga luuletuses („Poeet lamab selili kulus / ja seitse lahjat lehma / lakovad ta nägu, / kaabivad keltsa alt / välja ta südame.”¹¹). Aga kui ta on kirjutanud, siis pareminigi kui Talvik – näiteks Sanga viiekümnest luuletusest koosnevat kogumikku „Vigade parandus” (1988) olen kümneid kordi lugenud. Selles sisalduvat kohati groteskseltki mängulist ja eneseiroonilist, peensusteni välja mõõdetud traagikat, luhtumisi ja resignatsiooni, mille keskmes haigutab inimese kui niisuguse intellektuaalne ning samal ajal metafüüsiline olelusvõitlus negatiivsete eeldustega. Juhuslik näide:

Kärbi mu sõrmeküüsi,
et nad ei kraabiks su palet,
kui jõuan ilma päält koju
kerjamast ilusat valet.
Suru mind vastu seinä,
et saaksin kusagilt tuge.

¹⁰ J. Undusk, Jaak Tomberg teeb ilma. – Akadeemia 2010, nr 1, lk 149.

¹¹ J. Sang, Vigade parandus, lk 25.

Muidu on kärnasel kole,
muidu on vildakal jube.¹²

Põlvkondlikust piiratudest kibestumuse kontekstis

Viimastel aastatel on Joel Sang mitut puhku silma paistnud hoopis tüütu virisemisega. See näib olevat omane suurele osale tervest põlvkonnast. Seda võib nimetada isegi omamoodi põlvkondlikuks poetikaks. Mu meelest seletab seda Sanga oluline roll – nii praktiku kui ka teoreetiku positsioonilt – selles, et omal ajal teiseses märgatavalt arusaam arhetüüpselt luuletusest (nt luule pühaduse taandumine, teatav argisus/väiksus, proosalisus), aga revolutsioonääril, kes ikka on olnud asja juures, on keeruline leppida, kui uus revolutsioon omakorda kõik pea peale pöörab (nüüdisluule alates nullindatest). Ja laskumine n-ö kultuurilisse fašismi näikse olevat väga hõlbus (võime seda täheldada näiteks Linnar Priimäe retoorikas).

Joel Sangast kui uuenduslikust, hipilikult vastuvoolu ujuvast vaimurändurist on ühtäkki saanud reaktionäär, kelle kinnisideeline iha otsida kõikjalt oma esteetiliste tõekspidamiste kinnistamiseks ja levitamiseks luule formaalseid tunnuseid (mis on tekstides valdavalt muidugi olemas, aga pole need, mida Sang otsib) näib paiguti suisa naeruväärne. Näiteks tunamullu seoses August Sanga nimelise luuletõlke auhinna žüriist taandumisega kirjutas Sang: „Kutseoskused on kaotanud oma tähtsuse teisteski kaunites kunstides. Moodne tants ei nõua enam klassikalist balletikooli, mis rõhub joone puhtusele. Kontseptuaalse või installatsioonikunsti harrastajad ei pea oskama joonistada. Videokunstnikult ei nõuta operaatori pabereid. See on suur kergendus, võiks isegi öelda, et demokraatia võidukäik.

¹² J. Sang, Vigade parandus, lk 40.

Igäüks võib nüüd tulla lagedale oma loomingu ja kedagi ei põlata ära.¹³ Mee-
nuvad värsid: „Kirp trambib jaluli voo-
dis, / peksab pead vastu seinat: / ei taha,
ei taha!”¹⁴ Ja mitte ainult: „Kõige kõrgem
kunst on tsirkus, / kogu näitekunsti kroon.
/ Tsirkus on talent pluss virkus, / kõrge
kvalifikatsioon.”¹⁵

Aastal 2010 väljendas Sang oma arhailis-tagurlik-konservatiivseid arusaamu essees „Raha ja luule”: „Luule produtseerimine pole kunagi olnud nii kerge kui praegu ja töötab mõnelegi kirjamehele hõlptulu. Luule pähe võib esitada mis tahes teksti, kui seda tüpograafiliselt veidi liigendada. [...] Midagi pole teha, luulel puuduvad selged tunnused, mis eristaksid teda proosast, ja kõik sõltub autori suvast. Siin on ilmne analoogia tänapäeva kujutava kunstiga: risuhunnikust teeb installatsiooni üksnes see, et seda eksponeeritakse installatsioonina.”¹⁶ Sanga jutt luule, proosa ja vabavärsi seostest – mis osutab institutsionaalsele kunstiteooriale – jõhutab aga tugevast sisemisest veendumusest, mitte akadeemilis-ratsionaalselt positsioonilt, ning see muudab teksti võrdlemisi traagiliseks ja igavaks.

Küllap on sangalikkusele maad ka tänapäeva kriitikaväljal. Traditsioonilist vormiteadlikkust ja eritlemisoskust ning käsitööoskusi laiemalt kohtab nii luules kui ka luuleeritlustes tõepoolest ju harva. On aga kummaline, kuidas Joel Sanga lähtehoiak esseistlikul väljal on teisene-
nud. Kui 1990. aastatel iseloomustas tema käekirja pigem kuivus ja isikupärasus, siis nullindatel toimus nihe, suurenes kirklikkus, mahlakus. Nüüd võib ta irooniliselt

¹³ J. Sang, „Valada saledasse stroofi...?” – Keel ja Kirjandus 2018, nr 11, lk 892.

¹⁴ J. Sang, Vigade parandus, lk 29.

¹⁵ J. Sang, Loomariik. Tallinn: Vagabund, 1991, lk 21.

¹⁶ J. Sang, Raha ja luule. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 11, lk 841.

välja pakkuda liitumise Soomega, rääkida meestevastasest perevägivallast, võrrelda keha ja vaimu müümist ning kohe kindlasti rünnata igasugust postmodernistliku teooria rakendamist: „Mitmelt korral (Lihula sammas, K-kohukesed) on palutud ekspertiisi Tartu semiootikutelt. Kuid mida tõsikindlat võivad tartlased öelda, kui nad on viimased 15 aastat püüdnud postmodernismi vaimus näidata, kuidas tähendus igal lähenemiskatsel uurija eest minema lipsab!”¹⁷

Mu meelest läbivad Sanga esseistlikke tekste kaks olulist poeetilist võtet, mis muudavad Sanga teatud mõttes konservatiivse poeetilise maailmavaate eestkõnelejaks. Esmalt, hüperbool. Näiteks osutades sellele, kuidas Andres Ehin ja Toomas Liiv parodeerisid sonetivormi, väidab Sang: „Kuid nagu näitab ajalugu, ongi see [parodeerimine] ainus tee automatiseeruma kippuvale vormile uut elu sisse puhuda.”¹⁸ Oluline on siin sõna „ainus” – üksik üldistub automaatselt. Teiseks võtteks on aga teatud kibestumusega rikastatud vihjelisus: „Viimasel ajal näevad meie kirjan-dusteadlased eesotsas Tiit Hennostega ärkamisajast hoopis enesekolonisatsiooni. Aga see selleks. Kas uus ärkamisaeg, millele Sa [st Linnar Priimägi] loodad, oleks järjekordne renessanss ja peaks pöörduma klassika poole, olema oma põhiolemuselt klassitsistlik?”¹⁹ Justkui möödaminnes ja üksikõikse käeviipega tehtav pööre küsimusepüstituse sisesealt („Aga see selleks”) on kaval demagoogiline krutski.

Petšorin

Naaseksin hetkeks veel Mati Undi arutluse juurde. Unt jõuab lõpuks nimelt tõde-

¹⁷ J. Sang, Espresso. Valik tööhüpoteese. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk 17.

¹⁸ J. Sang, Espresso, lk 26.

¹⁹ J. Sang, Kiriusutelu Linnar Priimäega. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 3, lk 231.

museni: „Joel Sang on olnud möödunud sajandi eesti vaimuelu tähtsamaid romantilisi kangelasi. Tänu oma tundelisusele on ta näitlikul kujul kehastanud ajavaimu.”²⁰

Siit võime edasi küsida, missugust ajavaimu või missugust põlvkonda Sang siis kehastab (nii revolutsionääri kui ka reaktsionäärina, nii kirjutaja kui ka mittekirjutajana). Ilmselt aitab vastusele lähemale Linnar Priimäe ja Ants Juske legendaarne manifest „Tartu sügis”: see on väsinud põlvkond, mida iseloomustab jõuetustunne ja pessimism, samuti kerge eksistentsiaalne iroonia ümbritseva suhtes. Sotsioloog ja kultuuriajaloolane Aili Aarelaid on väitnud, et 1970. aastatel määratles inimeste psühholoogilise pealisülesande elevandiluuorni ehitamine. Ükskõiksus, endassesulgumine, müüri ehitamine iseenda ja süsteemi vahele.²¹ „End oled lukustanud suurde kellakappi, / ei taha teada midagi maailmast. / Ei taha midagi, ei hüüa appi.”²² Kas pole nii, et sellist kergest klaustrofoobiat võiks pidada iseloomulikuks ka 1970. aastate luulele? Koos tundelisuse ja resignatsiooniga, mis teineteisele mõjuvad kui pärm, muidugi ka Sanga tekstidele.

Niisiis väidab Unt, et seda kõike on Joel Sang kehastanud justkui ilukirjanduslik kangelane. Romantilise kangelase iseloomujooni on Sanga juures kaude täheldanud teisedki. Näiteks seesama Veidemann: „Vaimurändurina [---] tajub Joel Sang, et saatuse teed juhatavad lõpuks meeletesse või siis resignatsiooni, millele saab

²⁰ M. Unt, Joel Sang – langenud inglüst ajastu Endspilerini, lk 771.

²¹ Vt nt T. Tatar, Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 35.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 82–88.

²² J. Sang, Vigade parandus, lk 32.

vastu vaid eksistentsiaalse irooniaga.”²³ Neid kirjeldusi võib vabalt ja võrdlemisi juhuslikul moel paigutada kohakuti Juri Lotmani kirjeldusega romantilisest kangelasest, keda iseloomustab üksildus, pettumus, ükskõiksus, enneaegne vananemine, pidev rännuiha, sest „rändaja ei peatu võõrsilgi. Igasuguses peatumises adub ta vägivalda.”²⁴

Kui juba, siis juba. Kuulame natukene hoopis Mihhail Lermontovi Petšorini häält:

„Jah, säärane on olnud minu saatust juba lapsepõlvest peale! Kõik on lugenud mu näolt tunnuseid halbadest omadustest, mida polnud olemas; kuid neid oletati – ja nad sündisid. Ma olin tagasihoidlik, – mind süüdistati kavaluses: ma muutusin kinniseks. Ma tundsin sügavalt head ja kurja; keegi ei hellitanud mind, kõik solvasid: ma muutusin kättemaksuhimuliseks; ma olin sünge, – teised lapsed olid lõbusad ja jutukad; tundsin end olevat neist kõrgemal, – mind asetati madalamale. Ma muutusin kademeelseks. Olin valmis armastama kogu maailma, – keegi ei mõistnud mind: ma õppisin vihkama. Mu värvitu noorus möödus võitluses enese ja

²³ R. Veidemann, Ühe vagabundi saatuse-luule.

²⁴ J. Lotman, Aleksander Puškin. Tlk P. Lotman. Tallinn: Varrak, 2003, lk 66.

maailmaga; kartes pilget, matsin oma parimad tunded südame sügavusse: seal nad suridki. Ma rääkisin tõtt, – mind ei usutud: ma hakkasin petma.”²⁵

Vot sellist elutunnetust võiks kehastada Joel Sang.

Lõpuks

Tagasi vaadates tundub, et need kaks kontseptsiooni (romantiline kangelane ja põlvkondlik karakteristika) ei taha kuidagi teineteisega sobituda. Aga see selleks. Ilmselt oleks tagumine aeg Mihkel Muti „Fabiani õpilane” üle lugeda.

Igatahes on Joel Sang kirjutanud väga head luulet. Ja kummalisel moel leiame sealtki mõneti romantilise(d) kangelase(d):

Merejäl
ilmamaa lageduste lael
kus iga tõttaja enneaegu vananeb
seisab armas J. S. ja räägib ja kõneleb
hüvasti
väga hüvasti²⁶

JOOSEP SUSI

²⁵ M. Lermontov, Meie aja kangelane. Tlk V. Linask. Tallinn: Eesti Raamat, 1967, lk 100–101.

²⁶ J. Sang, Vigade parandus, lk 44.